

A VEGYES PROFILÚ KISGAZDASÁGOK HATÁSA A BIODIVERZITÁSRA

¹Horeczki Barbara, ²Póla Péter, ³Horeczki Réka ✉

¹ Főiskolai hallgató, Eötvös József Főiskola, Baja; horeczkibarbara@gmail.com,

ORCID: 0009-0008-6623-9547

²Tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Regionális Kutatások Intézete; pola.peter@krtk.hun-ren.hu,

ORCID: 0000-0003-3169-2874

³Tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Regionális Kutatások Intézete; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu,

ORCID: 0000-0003-3131-681X

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban a vegyes profilú kisgazdaságoknak a biológiai sokféleség növelésében játszott szerepét kísérjük figyelemmel területi szemlélet alapján, amely egyszerre kíván a hatékonysági, méltányossági és ökológiai követelményeknek is megfelelni. Ezen kisgazdaságok a nagy táblákra és monokultúrára, vagyis a mérethatékonyságra összpontosító mezőgazdasági gyakorlatok és birtokkoncentráció mellett megmutathatják, hogy az ökoszisztéma megújulása, a mezőgazdaságban működő regeneratív gondolkodás szélesebb körben való alkalmazása hozzájárulhat a környezeti állapot javításához. Ezen túl, a lokális jövedelemtermelés lehetőségének javításán keresztül a méltányossági szempontoknak való megfelelést, de akár a mentális egészség megőrzését is segíthetik a vidéki térségekben, továbbá elősegíthetik az adott település ellenállóképességének erősítését, a népesség megtartását is.

Kulcsszavak: állattenyésztés, biodiverzitás, helyi gazdaságfejlesztés, mezőgazdaság, vidékfejlesztés

Benyújtva: 2025. március 26.

Befogadva: 2025. június 4.

Publikálva: 2025. június 27.

THE IMPACT OF MIXED-PROFILE SMALLHOLDER FARMS ON BIODIVERSITY

¹Barbara Horeczki, ²Péter Póla, ³Réka Horeczki✉

¹College student, Eötvös József College of Baja, Hungary; horeczkibarbara@gmail.com,

ORCID: 0009-0008-6623-9547

²Senior research fellow, HUN-REN Centre for Economics and Regional Studies, Institute for Regional Studies, Hungary; pola.peter@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0003-3169-2874

³Senior research fellow, HUN-REN Centre for Economics and Regional Studies, Institute for Regional Studies, Hungary; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0003-3131-681X

ABSTRACT

This study analyzes, from a territorial perspective, the role of mixed-profile smallholdings in biodiversity enhancement that aim to meet efficiency, equity, and ecological requirements at the same time. These smallholdings can demonstrate alternatives to farming practices and land concentration that focus on large fields and monocultures in that ecosystem regeneration and the wider agricultural application of regenerative principles can help improve the state of the environment. In addition, by improving the potential of local income generation, they can support compliance with equity criteria as well as the maintenance of mental health in rural areas, also boosting the resilience of settlements and retaining their population.

Keywords: animal husbandry, biodiversity, local economic development, agriculture, rural development

Received: 26 March 2025

Accepted: 4 June 2025

Published: 27 June 2025

1. Bevezetés: a biodiverzitás jelentősége

A biodiverzitás az élőlények különböző fajainak, genetikai változatosságuknak és az ökoszisztémák sokféleségének összessége. Az Európai Unió Környezeti Ügynöksége által használt meghatározás szerint (EEA, 2020) a biodiverzitás (vagy biológiai sokféleség) az ökoszisztémák (természeti tőke), fajok és gének változatossága világszerte vagy egy bizonyos élőhelyen. A megfelelő szintű diverzitás nélkülözhetetlen a jóléthez és a jólléthez egyaránt, hiszen olyan szolgáltatásokat biztosít, amelyek a környezeti, a társadalmi és a gazdasági fenntarthatósághoz is szükségesek. A biodiverzitás kritikus fontosságú a különböző ökoszisztéma-szolgáltatások számára. Napjainkban a biodiverzitás folyamatos csökkenése jellemző, melynek háttérében a természetes élőhelyek visszaszorulása, az intenzív mezőgazdasági termelés térhódítása, a hagyományos (kisüzemi) mezőgazdasági módszerek visszaszorulása és egyre inkább a globális klímaváltozás áll. Ha értjük a biodiverzitás fontosságát, értjük azt is, hogy csökkenése miért jelent rendkívül súlyos és komplex problémát.

A biodiverzitás szerepe az éghajlatszabályozásban, árvízvédelemben, a talajok termékenységében is fontos szerepet játszik, emiatt az Európai Unióban már a 2000-es évek eleje óta cselekvési tervet és biodiverzitási stratégiát dolgoznak ki. A jelenleg érvényben lévő 2030-ig tartó időszakra kidolgozott stratégia a helyreállítást tűzte ki fő célként. Számos kötelezettségvállalást és célkitűzést tartalmaz, többek között a területhasználat változására (92/43 EKG Irányelv, 1992), a biológiai erőforrások túlzott kihasználására (2000/60 EK Irányelv, 2000), illetve az éghajlatváltozásra vonatkozóan. A biológiai sokféleség védelmének egyik kiemelt feladatának jelölte meg az EU a 2030-ig tartó stratégiában a hanyatlást előidéző tényezők kiküszöbölését (EU Biodiverzitás Stratégia, 2020). A Világgaazdasági Fórum adatai alapján a globális GDP közel fele származik a természeti környezet és annak erőforrásainak felhasználásából; illetve a termelő ágazatok legnagyobb része kiemelten támaszkodik a környezeti tényezőkre – mezőgazdaság, élelmiszeripar, építőipar stb. (EU Biodiverzitás Stratégia, 2020). A legfrissebb statisztikai adatok alapján a naponta eltűnő fajok száma meghaladja a százat, ez pedig megfelelő gazdálkodási módokkal megelőzhető, illetve lassítható lenne. A vegyes profilú kisgazdaságok pozitív hatást gyakorolhatnak a környezetükre és az élővilágra, mivel egyfajta körforgásos szemléletben gazdálkodnak, az itt dolgozók munkakörnyezete és élettere is a természet maga.

Ahogy Ángyán (1995: 197.) fogalmaz, „*a vidéki térség nem csupán a mezőgazdasági termelés színtere, hanem egyben biológiai és társadalmi élettér is*”. A mezőgazdaság hatása a jövedelmezőségben, a népesség megtartó képességében és a környezeti fenntarthatóságban is észrevehető. A gazdasági fenntarthatóság új, innovatív útjai lehetőséget biztosíthatnak a környezet állapotának fenntartására és javítására. A környezet fenntartható használata a földi élet alapvető eleme, a biológiai sokféleség védelme hozzájárul egy helyi ökoszisztéma, egy adott térség, régió élővilágának megőrzéséhez. A vidéki térségekben fellelhető erőforrások feltárását és felhasználását a társadalmi kontextus is befolyásolja (erőforrások felhasználása vagy éppen elutasítása is

lehet konfliktusok forrása). Az alábbiakban elsősorban az állattenyésztéssel foglalkozó kisgazdaságok vizsgálatán keresztül mutatjuk be, hogy ez, a hagyományoshoz közelebb álló gazdálkodási forma hogyan képes támogatni a biodiverzitás megőrzését, s általában a kapcsolatot a biodiverzitás és a mezőgazdaság, vagy tágabb értelemben a vidékfejlesztés, a helyi gazdaságfejlesztés között.

2. A mezőgazdaság és vidékfejlesztés eltérő viszonyulása a biodiverzitáshoz

2.1. A multifunkciós mezőgazdaság

Az agrárgazdaság, illetve a vidék multifunkciós jellege jól megvilágítja az ágazati és a területi szemléletű fejlesztés közötti különbséget. A mezőgazdasági termelés sajátosságai, az agrárium statisztikai adatokon túlmutató társadalmi, gazdasági, politikai súlya, az agrárpolitika összetett célrendszere, több funkciója miatt az agrárgazdasággal szemben támasztott követelmények miatt egy *komplex vidékpolitika* jelenítheti meg eredményesen az ágazat multifunkcionális karakterét. A mezőgazdaság multifunkcionálissá válásáról jellemzően az agrárszakemberek, a vidék multifunkcionális jellegéről inkább a vidékfejlesztők beszélnek (Póla, 2019). Úgy véljük, a vidék tradicionális sokoldalúsága éppen a termelési funkció uralkodása miatt szorult háttérbe, most pedig – kényszerű – lehetőség mutatkozik ennek a komplexitásnak a visszaépítésére (Horeczki & Póla, 2022). E dilemma egyszerűen oldható azzal, ha különbséget teszünk a mezőgazdaság és a vidék funkciói között. A mezőgazdaság multifunkciós jellege is egyértelmű, de más jellegű funkciók teszik komplexszé, mint a vidéki teret, amelyben működik – bizonyos átfedések elkerülhetetlenek. A mezőgazdaság funkciói közé Gazdag (2009) szerint az alábbiak sorolhatók:

- biztonságos, egyenletes minőségű élelmiszerelőállítás belföldön,
- megfelelő exportáru alap biztosítása,
- a vidéki lakosság megélhetésének biztosítása,
- a termőföld minőségének és mennyiségének, a táj kultúrállapotának megőrzése.

Mindezeknek a funkcióinak akkor felelhet meg az ágazat, ha megfelelő tulajdonviszonyok, üzemi- és szervezeti struktúrák, méretek biztosítják a működés gazdasági hatékonyságát (Gazdag, 2009).

A rurális térségekre azonban nagymértékben hatnak olyan erők, amelyek törékeny társadalmi-gazdasági egyensúlyukat veszélyeztetik (Mezei, 2006). A gyengülő gazdasági teljesítmény nagyrészt a mezőgazdasági tevékenység csökkenéséhez köthető, ez a fiatalok elvándorlását, a népesség előregedését és fogyását eredményezi, mindez pedig a megfelelő életszínvonal megőrzéséhez nélkülözhetetlen szolgáltatások leépüléséhez vezet. Ezek a változások nem maradhattak komoly társadalmi és gazdasági következmények nélkül. Veszélybe kerültek vidéki értékek, az élő és épített környezet. Megbomlottak a kulturális és társadalmi értékeket őrző közösségek. Az elnéptelenedő települések képe előrevetítette a vidék társadalmának hanyatlását.

Ezzel együtt erősödni kezdtek azok a nézetek és mozgalmak, amelyek felismerték, hogy még ha indokolt is a mezőgazdasági termelés támogatása (egyebek mellett az említett termelési sajátosságok miatt), alig valószínű, hogy a vidéki területek társadalmi-gazdasági problémáira a mezőgazdaság támogatása jelenti a megoldást. A vidék nem mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatos funkciói éppen abból adódnak és élednek újjá, hogy a mezőgazdaság, kiváltképp a tisztán közgazdasági értelemben versenyképes nagyüzemi mezőgazdaság önmagában nem képes felvállalni a vidéki egyenlőtlenségek csökkentését, sőt adott esetben ennek növekedéséhez vezethet.

2.2. A multifunkciós rurális terek

A vidéki térségekben az egyik legfontosabb aktivitási terület a mezőgazdaság. A vidék azonban természeténél fogva multifunkcionális, vagyis a gazdaságnak a mezőgazdasági termelés mellett az ökológiai és társadalmi-kulturális funkciója is ismert és elismert. A vidék sokrétű adottságainak kihasználása nemcsak a mezőgazdaságból élők, nem is csak a vidéken élők, hanem az egész társadalom érdeke. Az előzőekből kitűnik, hogy a mezőgazdaságtól nehezen választhatók le a társadalom számára végzett természetvédelmi szolgáltatások sem (Sarudi, 2003). Ennek az a feltétele, hogy a társadalom az ágazat többletszolgáltatásait honorálja, ezért a gazdaságilag kevésbé hatékony kisgazdaságok sajátos és szigorú feltételekhez kötött és átlátható támogatása indokolható.

A vidéki térségek funkciói Buday-Sántha (2011) szerint az alábbiak:

- *Gazdasági (termelési) funkció:* piacképes, jövedelmező mezőgazdasági termelés (élelmiszer, ipari alapanyag) biztosítása, megfelelő jövedelem biztosítása a gazdálkodóknak, a termelékenység növelése, műszaki fejlesztés, innováció.
- *Ökológiai funkció,* amely magába foglalja: a természeti elemek védelmét (víz, föld, levegő); a vadon élő növény- és állatvilág védelmét; a biodiverzitás megőrzését, különös tekintettel a genetikai sokféleségre, az ökoszisztémák működésére; a táj kultúrállapotának fenntartását.
- *Társadalmi-kulturális funkció:* Megfelelő életszínvonal biztosításával a vidéki közösségek, a vidéken élők segítése annak érdekében, hogy értékeiket, lehetőségeiket felismerve maguk vegyék kézbe saját sorsuk irányítását. Készek és képesek legyenek a nemzeti, kulturális értékek, hagyományok megőrzésére.

Ezek alapján tovább gondolkodva is világos, hogy a biodiverzitás megőrzése érdekében a mezőgazdasági struktúra és a vidékfejlesztési politika is megújításra szorul. Az agrárium és a biodiverzitás között erőteljes a kapcsolat. Érinti a flóra és a fauna változatosságát, értelmezhető a talajdiverzitás fogalma is (a talaj mikroorganizmusainak sokfélesége alapvető szerepet játszik a talaj egészségének fenntartásában). Az ökoszisztémákban a különböző élőlények kölcsönhatásai és szerepeik segíthetnek abban, hogy egy gazdaság természetes védekezési rendszereket építsen ki. A biodiverzitást is szem előtt tartó gazdálkodás segít csökkenteni a termelés kockázatait.

2.3. Komplex vidékfejlesztés és a biodiverzitás

A komplex vidékfejlesztés olyan helyi (természeti) erőforrásokra is alapoz, amelyek nem csupán és nem is elsősorban a szűken vett agrártermeléshez kapcsolódnak. Említést érdemel a helyi turizmus és gasztronómia, a helyi termékek előállítása, a helyi piacok működtetésének biztosítása, akár a gyógynövénygyűjtés és -feldolgozás is. Az ökoturizmus különösen fontos a biodiverzitás szempontjából. Több kutatás is igazolja, hogy az emberek jobban szeretnek olyan helyen lenni, ahol magasabb szintű a biodiverzitás, és ahol javul a mentális és a fizikális egészség (Barton & Pretty, 2010; Gascoigne & Polsky, 2019). Azok a térségek, települések, amelyek természeti értékekben gazdagok, és magasabb fokú a biodiverzitás (pl. nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek), a turizmus egyedi (szelíd) formáján keresztül is bevételekhez juthatnak. Az innovatív vidékfejlesztési módszerek megerősítették a falusi turizmus pozícióját (Spiegler et al., 2023), amely segítheti a kapcsolódó tevékenységek megerősödését. Az ökoturizmus támogatja a helyi közösségek sokoldalú aktivizálódását (szálláshely-szolgáltatás, hagyományőrzés, gasztrokultúra stb.). A turizmus képes külső jövedelmeket is helybe vonzani (Gonda et al., 2016), és még alacsony bevételtermelő képessége ellenére is jelentős szerepe lehet a helyi gazdaság szövetében, de ahogy erre Zsibók & Egyed (2024) is figyelmeztet, a turisztikai szektor csak a helyi gazdaság jövedelemtermelő képességével párhuzamosan tud fejlődni.

A helyi fejlesztési stratégiák kiemelt szerepet játszanak a vidéki térségek fenntartható fejlődésében, különösen a mezőgazdaság dominálta régiókban. E stratégiák célja, hogy ösztönözzék a gazdasági tevékenységek diverzifikációját, támogassák a helyi termelők versenyképességét, valamint elősegítsék a helyi erőforrások fenntartható hasznosítását. A mezőgazdaságban dolgozók számára ezek a stratégiák különösen döntő súlyúak, hiszen közvetlen hatással vannak a megélhetési lehetőségeikre, jövedelemtermelő képességükre és életminőségükre. Az intézkedések közé tartozhatnak az agrárdigitalizáció támogatása, a rövid ellátási láncok kialakítása, a helyi termékek piacra jutásának elősegítése, valamint az oktatási és képzési programok bevezetése, amelyek célja a termelők szakmai fejlődése. Fontos szem előtt tartani, hogy a helyi termékek fogyasztói körében a turisták egyre jelentősebb szegmenst képezzenek (Gonda et al., 2021; Kovács & Horeczki, 2023), így a már említett turisztikai ágazatot is tudják erősíteni a kistermelők a helyi élelmiszerek kínálatának növelésével. Mindezt igényes helyi piacok kialakításával, amelyre egyre több jó példát is találunk (Nezdei, 2016; Póla, 2016).

Ezek az aktivitásokon keresztül erősödhet a helyi tudás, a tudásmegosztás (pl. ökogazdálkodási ismeretek, módszerek). Ha tehát a biodiverzitás védelme érdekében ilyen komplex, lokális programokat indítunk és támogatunk, az a helyi erőforrásokat mobilizálja, segíti a helyi jövedelemtermelést (kiegészítést), rövidíti az ellátási láncokat, fokozza a helyi termékek, helyi élelmiszerek előállításának és értékesítésének lehetőségeit, aktivizálhatja a helyi közösségeket is. Az ilyen programok sikere szorosan összefügg a helyi közösségek együttműködésével, a helyi adottságokra építő fejlesztési elképzelésekkel, valamint az állami és önkormányzati támogatások hatékonyságával. A mezőgazdaságban dolgozók szemszögéből nézve a vidékfejlesztés nemcsak gazdasági kérdés (éppen ettől komplex),

hanem társadalmi és kulturális szempontból is meghatározó. Az ilyen stratégiák hosszú távon hozzájárulhatnak a vidéki térségek népességmegtartó képességének növeléséhez, a generációváltás elősegítéséhez, valamint a helyi közösségek identitásának megerősítéséhez.

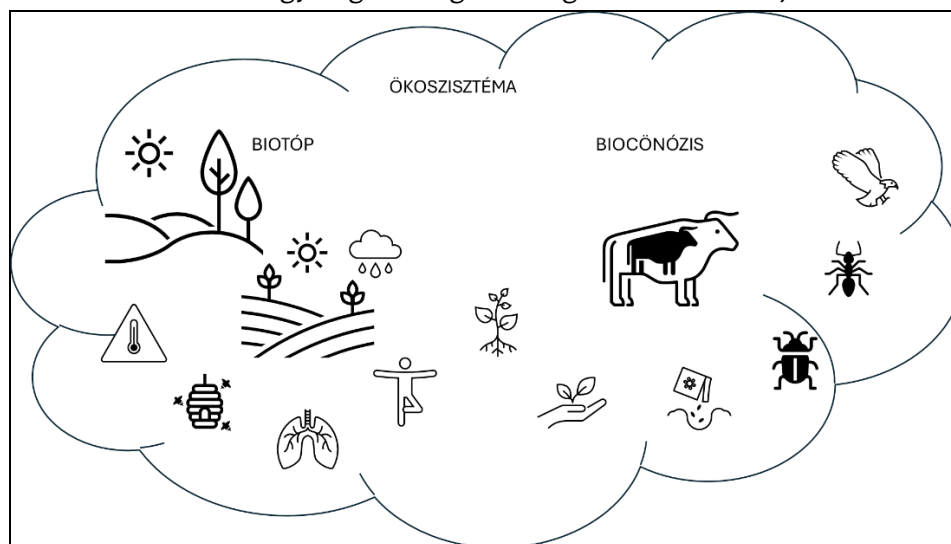
3. A biodiverzitást támogató kisüzemi mezőgazdaság

Rengeteg ismeretet szerezhethetünk a természetről, a természetközeli gazdálkodási formákról (Ángyán, 2010; Szabó-Zimmermann, 2016), azonban még mindig nem tanulunk a természettől, pazarló módon használjuk a Föld erőforrásait (Lennert et al., 2024; WWF, 2024). Az Európai Unióban és Magyarországon is ösztönözték az élelmiszer- és nyersanyagelőállítás növekedését, ennek érdekében a gépesítés megerősítését a szántóföldi kultúrákban, a műtrágya és gyomirtó szerek használatát (EB, 2017; KSH, 2020). Azonban érdemes figyelembe venni, hogy a mindenáron való növekedés a hozam- és árbevételcentralizált termelés egyik fő dilemmája. A költségek csökkentésében érdekelt vállalkozások a műtrágya drágulása miatt fokozottan ügyelnek az optimális felhasználásra, ami a nagyüzemi mezőgazdaság esetén is csökkenti a környezeti károkat. A környezet fenntartható használata a földi élet alapvető faktora, a biológiai sokféleség védelme hozzájárul egy adott ökoszisztéma, egy adott térség, régió élővilágának túléléséhez (NFFT, 2013).

A kisgazdaságok az újonnan kialakuló versenyfeltételekben általában alulmaradtak, jövedelmezőségük csökkent. A folyamatosan veszteséges gazdaságok bezárása együtt járt bizonyos falvak népességének elvesztésével, mivel a munkalehetőség irányába mozog a munkaerő. A szántóterületek koncentrálódása és a kisgazdaságok folyamatos csökkenése a környezeti károk növekedését eredményezte. Az egyik leginkább számottevő pusztulás a gazdaságok környezetében élő madárpopuláció számának drasztikus csökkenése (az EU-ban az elmúlt húsz évben ez 57%-os visszaszorulást eredményezett). Hasonlóan a táplálékforrásukhoz, a rovarokhoz (EBCC adatai alapján). A biodiverzitás csökkenése súlyos változásokat generálhat. A kisgazdaságok által sikerebben fenntartott biodiverzitás védi azt az ökoszisztémát, amelyet a legtöbb ember ma már csak képekről ismer. Egy legeltetésen alapuló, kislétszámú szarvasmarhát tartó gazdaságban változatos takarmánytermelésre van szükség (nemcsak az alapvető takarmánynövények kerülnek elvetésre, hanem zöldtakarmányok, zöldek is). A kisgazdaságok mellett sokkal könnyebben jutnak táplálékhoz a madarak; ezáltal a kártevők elleni védekezés egy részét át is vállalják (szúnyog-, és légygyérítés; elszaporodó rovarok, hullók irtása). Ezen felül kistestű emlősök és vadak is gyakori vendégei a kisgazdaságoknak (legelő- és vadászterületet is biztosítanak egyszerre). A húshasznú szarvasmarhatartás egyszerűbb tartási feltételeket igényel, így alacsonyabb termelési költségekkel lehet számolni, mint a tejtermelő gazdaságok esetén. A legelőre alapozott marhatartással a takarmányszükséglet nagy része fedezve van, akár kedvezőtlen (szántóterületre nem alkalmas) területen is művelhető (Szabó, 2005).

Egy extenzív szarvasmarhatartással foglalkozó kisgazdaság ökoszisztémája önálló, mégis nyílt rendszernek tekinthető. A gazdaságok biotópja, azaz élőhelye az általánosnak tekinthető négy fő elem köré szerveződik: klíma, talaj, víz és levegő (Buday-Sántha, 2006). Ezen tényezők abiotikus hatásait felhasználva teremtenek megfelelő környezetet a biocönózis számára. A 21. századra ezek a nem tőkésíthető elemek felértékelődtek, az emberi egészség egyik alapelemévé váltak. A növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságok mindezen összetevőket együttesen kezelik, védik és használják. Az ökoszisztéma egyszerre foglalja magába a szarvasmarhákat és élőhelyüket, illetve az őket körülvevő növény- és állatvilágot (1. ábra). A megfelelő élőhely lehetőséget biztosít a beporzó rovarok, a vadvirágok, gombák, gyógynövények, a kis- és nagytestű madarak (fecske, veréb, gólya, varjú, vadkacsa, fakopáncs, cinege, rozsdafarkú, búbosbanka, seregély, szarka, héja, sas stb.), hüllők (kígyók, gyíkok) és emlősök (mezei pocok, vakond, nyúl, róka, őz) számára, hogy egyszerre táplálkozhassanak és táplálékként szolgáljanak, így kerülve a környezet állandó körforgásába.

1. ábra: Egy kisgazdaság lehetséges ökoszisztémája

Forrás: Horeczki (2024) alapján saját szerkesztés.

Egy ilyen rendszerben minden összefügg, a körkörös gazdaság egy kezdetleges modelljével találkozhatunk. A marhák téli szállása, legelőterülete, a karám cserjés-fás területe egyszerre szolgálja az élettér funkciót, megfelelő karbantartása biztosítja a megfelelő klímát. A túllegeltetés elkerülendő, szakaszos legeltetés alkalmazható, amellyel a növényzet a nyári időszakban sem tűnik el, a cserjés-fás területek biztosítják a nyári melegben az állatok számára az árnyékot, a fák gyökerei megkötik a domboldalakat, az állandó növénytakaró véd az eróziótól a mostani különösen szeszélyes időjárási körülmények között. A növényzet oxigénnel dúsítja a levegőt, megőrizve a gazdálkodók egészségét. A gazdaság ökoszisztémája félművi, mivel emberi beavatkozással működik, azonban megannyi növény- és állatfajnak biztosít életteret, a legeltetett szarvasmarhák kultúrállapotban tartják a környezetet, megóvják az elvadulástól (Alpár, 1995).

Az élővilágra a legnagyobb veszélyt az élőhelyek oly mértékű átalakulása jelenti, amely egyes fajok egyedszámának csökkenéséhez, elvándorlásához vagy teljes kipusztulásához is vezet. A hazai flórapusztulást igazolja, hogy az 1990-es évek előtti statisztikák alapján legalább 40 féle faj pusztult ki, az egy faj eltűnéséhez szükséges átlagos idő ötödére csökkent (Horváth, 1986). Ez az idő azóta csak csökkent, főként a vadon termő növények és bogarak, rovarok esetében (Buday-Sántha, 2006). A biológiai sokféleség megőrzése a szarvasmarhatartással megvalósulhat, mivel a legeltetés hozzájárul a természetes környezet diverzitásának fenntartásához és növeléséhez, valamint segít a talaj tápanyagforgalmának és szerkezetének javításában. Az állatok legeltetése meghatározó szerepet játszik a mezőgazdasági területek fenntartható kezelésében is. A szarvasmarhák elpusztítják a gyomnövényeket és az évelő bozótokat, a gondozatlan területeken így segítve megelőzni a tűzveszélyes időszakokban a vegetációtűz kialakulását. A marhák téli szállásán keletkező trágya a melléktermék, amely nitrogént, foszfort és káliumot, valamint számos nyomelemet tartalmaz, amelyek elengedhetetlenek a növények egészséges növekedéséhez és terméshozamához. Ennek köszönhetően a gazdálkodóknak kevesebb műtrágyát kell használniuk a termőföldek tápanyagellátásához, ami környezetbarát megoldás. Az extenzív szarvasmarhatartás által kikerült trágya továbbá hozzájárul a talaj vízháztartásának javításához is, segítve a talaj nedvességmegtartó képességét és csökkentve a talajerózió veszélyét. A kislétszámú (max. 50 egyedet tartó) gazdaságok ezen kívül számos állattjóléti szempontjából is kiemelt előnnyel rendelkeznek (NAK): a gazdálkodók általában figyelemmel kísérik a terület természetes állapotát, rendszeresen járnak a legelőn, tisztítják azt, hozzájárulnak a vegetáció változatosságához és gazdagabbá tételéhez. Az extenzív szarvasmarhatartás kis mérete miatt (50 számosállat alatti gazdaságok) nem túl intenzív terhelést jelent az ökoszisztémára, ezáltal segít fenntartani a biodiverzitást és elősegíti az ökoszisztéma egészségét. A gyepgazdálkodás fejlesztésével a legelőterületek egyszerre szolgálhatnak rétként, kaszálóként és élőhelyként. A termelékenység és hatékonyság érdekében ideiglenes legelők kialakításával abraknövények, szálas- és tömegtakarmánynövények is termesztethetők, amely területeken a betakarítás és/vagy kaszálás után legeltetés valósulhat meg, rendben tartva az adott területet, így az esetleges gyomok ellen nincs szükség vegyszeres kezelésre (Horeczki (2024) által a Kadarkút és környékén végzett állattartókkal készített interjúk tapasztalatai alapján). A Közös Agrárpolitika 2023–2027 stratégiai terve számos szakpolitikai célt és ajánlást tartalmaz, amelyek a fenti gondolatokat is magukban foglalják: zöld jövőt, megújuló vidéket, generációs megújulást szolgáló célok. A terv számos ponton mégis inkább szolgálja a nagymennyiségű élelmiszerelőállítás, mint a kisgazdasági ökoszféra gazdagodását (Agrárminisztérium, 2021).

4. A kisgazdaságok lehetséges szerepe a vidéki stratégiákban

4.1. Tanulságok a kisgazdaságok működésével kapcsolatban

A családi gazdaságok olyan mezőgazdasági egységek, ahol a termelést a család tagjai irányítják és működtetik. Néha úgy tekinthetünk rá, mint egy öröklés útján átadott birtokra. Bár a családi gazdaság, mint kisbirtok, és a vállalati gazdálkodás, mint nagyüzemi agrárgazdaság között visszatérő a fogalmi és archetipikus megkülönböztetés, ez a fogalom nem írja le pontosan a gazdaságok tulajdonlásának valóságát. A családi gazdaságok sokféle formában működhetnek, a kisbirtokos gazdaságoktól az intenzív gazdálkodási gyakorlatok alapján működtetett nagyobb gazdaságokig. A különböző országokban a legtöbb gazdálkodó család a felelősség, az adózás és az üzleti élet szempontjából alakította ki mezőgazdasági vállalkozását. Nem tekinthetők családi gazdaságnak azok a gazdaságok, amelyeket kollektívaként, nem családi társaságként vagy más intézményesített formában működtetnek. A világ 570 millió gazdaságából legalább 500 milliót családok irányítanak, így a globális mezőgazdaságban a családi gazdaságok dominálnak (ENSZ, 2014). A globális fogalom a munkaerő, a vezetés, a méret, a családi megélhetés biztosítása, a lakóhely, a családi kötelek és a generációs szempontok, a közösség és a társadalmi hálózatok, a megélhetési orientáció, az örökség, a földtulajdon és a családi befektetés tényezőktől teszi országfüggővé a családi gazdaságokat. Magyarországon 2020-ban történt e gazdálkodási forma a jogi kereteinek tisztázása, mivel az Országgyűlés szerint: „a mezőgazdasági termelés gerincét a családi gazdaságokon alapuló termelési forma határozza meg” (CXXIII. tv., 2020). A törvény nem a klasszikus értelemben vett családi gazdaság fogalmát rögzítette, hanem az őstermelőként vagy egyéni vállalkozóként segítő családtaggal működő kisgazdaságokat és azon mezőgazdasági nagyvállalkozókat vegyítette, akik mezőgazdasági társaságként működnek. A törvény elsősorban a nyilvántartásra, az egyes követelményeknek való megfelelésre irányult, kevésbé rendezte e sokszínű gazdasági kör differenciáit.

A vegyes profilú gazdaságok nem csupán az élelmiszertermelésben játszanak kulcsszerepet, hanem az ökológiai lábnyom csökkentésében, a talajminőség megőrzésében, a biodiverzitás fenntartásában és a fenntartható mezőgazdasági gyakorlatok alkalmazásában is. Ezen túlmenően a családi gazdaságok támogatják a helyi gazdasági körforgást, hiszen bevételeik jelentős részét szintén a helyi közösségbe forgatják vissza. A vidéki térségek életképességének megőrzéséhez elengedhetetlen a gazdasági szereplők, különösen a kisgazdaságok megerősítése. A vegyes profilú családi gazdaságok fontos részét képezik egy-egy település ökológiai, gazdasági és társadalmi életterének. Ezen kisgazdaságok nagymértékben hozzájárulnak az ökoszisztéma megújulásához, és szerepet vállalnak a települések népességmegtartó képességében. Az ilyen gazdaságok tevékenysége szoros kapcsolatban áll a helyi közösségek mindennapi életével, nemcsak gazdasági, hanem társadalmi értelemben is, hiszen működésük révén megőrzik és tovább örökítik a hagyományos mezőgazdasági tudást és értékeket. A vegyes profilú kisgazdaságok mind növénytermesztéssel (szántóföldi, kertészeti, illetve rét- és

legelőgazdálkodás, gyümölcsészt), mind állattenyésztéssel (istállózó vagy extenzív) foglalkozhatnak.

4.2. Az állattenyésztés szerepének csökkenése a mezőgazdaságban

A vidék, vidéki lét egy életforma (Makkai, 2008), az a természeti környezet, ahol a harmóniára törekvés megjelenik (NVK, 2011). Magyarország döntő többsége tartozik a vidéki térségek közé, azaz mind tájképi jellegzetességeiben, mind településhálózati sajátosságaiban, mind kulturális értelemben döntő a vidékiség (Kovács, 1998). Gazdasági értelemben a mezőgazdaság, erdőgazdaság és a hozzájuk kapcsolódó egyéb ágazatok súlya jelentős ezeken a területeken. A mezőgazdaság a vidéki térségekben a rendszerváltás után is még mindig elsődleges fontosságú faktor, munkahelyet generál és részt vesz a környezeti fenntarthatóságban.

A mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat részesedése a magyarországi bruttó hozzáadott értékből 3,7%, a termelési volumen évről-évre növekvő tendenciát mutat; míg a GDP-ből való részesedés ciklikusan változik – 2009-ben hasonló részesedést mutatott. 2023-ra meghaladta a 4,3 ezer milliárd forintot a mezőgazdaság kibocsátása, amely azonban az árszínvonal csökkenésével járt együtt. Az agrárolló rendkívül érzékenyen reagál a válságokra, a ráfordítási index az elmúlt húsz évben folyamatosan növekedett, míg a termelői index vagy stagnált, vagy minimális mértékben emelkedett. Ezáltal a vidéki térségek jövedelemtermelő képessége egyre inkább gyengült. A nettó vállalkozói jövedelem változása a válságévekben 100% alatti értéket mutat, míg a gazdaságilag prosperáló időszakban meghaladja az előző évi 110%-át. Az ország urbanizálódásával, a motorizáció felgyorsulásával csökken a mezőgazdasági, megművelhető területek aránya.

Az elmúlt években fokozatosan csökkent az állattenyésztés volumene, márpedig a biodiverzitás megőrzését nehezíti, ha megbomlik az egyensúly a két ágazat (növénytermesztés és állattenyésztés) között. 2022–2023 viszonylatában 0,5%-kal, ezen belül a szarvasmarháé 10%-kal csökkent (KSH, 2024a). Ez többek között a kisgazdaságok eltűnésével, a generációváltás hiányával (Hamza, 2022) és az állati termékek, élőállatok árának változatlanságával (a húshasznú szarvasmarhaborjú eladási ára alig pár forinttal haladja meg a 2004-es szintet), a közös agrárpolitika nagygazdaságokat támogató döntéseivel (Hamza & Tóth, 2006; Wojciechowski, 2024) magyarázható. 2023-ra több mint 23.000-rel csökkent a szarvasmarhák száma az országban, ezen belül az anyatehén-állomány 15.000-rel csökkent. Jelenleg 862.000 szarvasmarhát tart közel 13.000 gazdaság. A koncentráció az állattenyésztésben is megfigyelhető; hasonlóan Magyarországhoz az Európai Unióban is csökken a tenyészetek, gazdaságok száma és növekszik az egy gazdaságban tartott állatok létszáma. Az EU-ban 2023 év végén 1,2%-kal, azaz 892.000-rel kevesebb szarvasmarhát tartanak számon az egy évvel korábbi adatokhoz képest (KSH, 2024b). Az ország birtokszerkezete erősen kétszintű – ez tekinthető egyfajta történelmi determinizmusnak; a gazdaságok közel 1%-a műveli a termőterületek 74%-át (Buday-Sántha, 2011); rendkívül magas azon kisgazdaságok száma, amelyek bár környezeti szempontból magas értéket képviselnek, gazdaságilag nem minden esetben fenntarthatóak (Ferencz,

2015). A családi gazdaságok emiatt vegyes profillal próbálnak túlélni; a vegyes termelési típus 2000-ben az egyéni gazdaságok 38,2%-át, 2010-ben az egyéni gazdaságok 28,8%-át jelentette (KSH, 2011), számottevő eltolódás a növénytermesztés irányába figyelhető meg. A gazdálkodási cél tekintetében elsősorban a saját fogyasztásra való termelés és az e feletti többlet értékesítése jellemző az egyéni vagy kislétszámú állatot is tartó családi gazdaságokra (KSH, 2024b).

4.3. A mezőgazdaság és a kisgazdaságok munkaerő-megtartásban játszott szerepe

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Programban (VÁTI, 2010) olvasható, hogy az ország fő középtávú fejlesztési célja (többek között) a versenyképes gazdaságok megteremtése (minden szektorban, így a mezőgazdaságban is), az élhető környezet biztosítása: a környezeti, táji és kulturális értékek megóvása és a megújuló társadalom. Ezen célok elérése a 2007–2013-as célrendszerben nem feltétlenül teljesült, így a vidéki térségek felzárkóztatására vonatkozóan a Kormány meghirdette a Magyar Falu Programot is, amelyben a települések 90%-a kedvezményezettként jelent meg, lefedve a közel hárommillió vidéki lakosságot (<https://magyarfaluprogram.hu/>). A vidéki térségekre vonatkozó programoknak amiatt is van létjogosultsága, mivel a mezőgazdasági vállalkozások, a gazdaságok száma növekedett. A működő mezőgazdasági vállalkozások számának alakulása annak ellenére növekvő, hogy a koncentráció folyamatos a szektorban. Egyszerre következik be a birtokkoncentráció és a vállalkozások számának növekedése, mivel a piaci szegmentáció és a magyar adózási politika miatt a nagyvállalatok szétdarabolják működési tevékenységeiket, ugyanakkor egyre több az egy hektár alatti területen gazdálkodó kisgazdaság, őstermelő is. Országos szinten a mezőgazdasági működő vállalkozások száma 2008 és 2016 között 23.081-ről 28.466-ra emelkedett.

A növekedés szinte a teljes ország területén megfigyelhető, a dél-dunántúli gazdaságok száma bár növekedett, az intenzitás mérsékelt volt. 2016–2020 között erőteljesebb növekedés tapasztalható mind az országos, mind a regionális adatokat figyelembe véve, ami egyrészt a vidékfejlesztési támogatások növekedésével, másrészt a jogi helyzet rendezésével magyarázható (Finta & Horeczki, 2023). Megfigyelhető, hogy 2020–2022 között közel 3500 működő vállalkozás tűnt el országos szinten, közel egyenletesen a teljes ország területéről. A dél-dunántúli régió esetében a három vármegye közötti eltérések az alábbi tendenciákban figyelhetők meg: Baranya vármegye stabilabb növekedési trendet mutatott 2013-tól 2019-ig, de a csökkenés mértéke viszonylag enyhe volt 2020 után. Somogy vármegye a legdinamikusabb növekedést mutatta a működő vállalkozások számát tekintve 2016-tól 2019-ig, és viszonylag magas csúcsot ért el 2019-ben, de szintén csökkent 2020 után. Tolna vármegye mindig a legalacsonyabb vállalkozásszámot mutatta a három vármegye közül, viszont a csökkenés itt volt a legmarkánsabb az elmúlt években. A 2020-tól kezdődő visszaesés a kisebb mezőgazdasági vállalkozások számára kedvezőtlenebb gazdasági és strukturális kihívásokra utal (termelői árak alacsonyan tartása, jövedelmezőség csökkenése, munkaerő elvesztése).

2020-ra vonatkozóan a gazdaságok összes száma 241.002 db, de ahogy a magas szórás is mutatja, vármegyei szinten nem egyenletesen oszlott el (1. táblázat). Az átlagos gazdaságszám egy megyére vonatkozóan 12.050, az országos átlagtól való eltérés nagyon magas (7518), ez jól mutatja a területi egyenetlenségeket. Ha időbeli változást is nézünk, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy 2010-től kezdődően csökken az országban a gazdaságok száma, ezzel párhuzamosan a gazdaságok átlagos száma vármegyéenként, illetve az országos átlagtól való eltérés is folyamatosan csökkenő. Budapestet leszámítva az ország egész területén végbement egy erőteljes birtokkoncentráció. Ez abban mutatkozik meg, hogy a gazdaságok száma pl. Baranya megyében 12.802-ről (2010-ben) 8935-re csökkent. A szakirodalom a csökkenés két fő okát a földműveléssel és állattenyésztéssel felhagyók arányának növekedésével és a birtokkoncentrációval magyarázza (Kovács, 2018; Biró et al., 2004). Az elmúlt tíz évben közel egymillió fővel csökkent a gazdálkodók száma, amely 12%-os csökkenést jelent (1. táblázat). A koncentrálódás okait több tényezőnek tulajdonítható: a magyar társadalom, benne az agrártársadalom előregedő (Tagai & Lennert, 2023), a generációváltás jelentős problémákat okoz (Hamza, 2022), a mezőgazdaság digitalizációja és az ipari mezőgazdaság módszereinek elterjedése is egy fő ok (Biró, 2010), illetve a méretgazdaságossági és jövedelmezőségi problémák (Kovács & Udovecz, 2003). A régió mind a három megyéjében 10% feletti csökkenés tapasztalható, egyedül Baranya megyében 2013 és 2016 között volt növekvő a gazdálkodók száma, amely az új támogatási ciklus miatt megjelenő fiatal gazda és őstermelői pályázatoknak tudható be (Olajos, 2019). Másrésről a dél-dunántúli régiót különös mértékben sújtja az előregedés és a településeket a népességvesztés. A Balaton-parti településeket, valamint a Pécs és Kaposvár környéki falvakat leszámítva a népesség folyamatosan csökkenő, az elmúlt évek népszámlálási adatai alapján több mint 10%-os fogyatkozás a dinamikai trend (Tagai & Lennert, 2023).

1. táblázat: A gazdaságok számának alakulása megyénkénti bontásban 2010–2020 között

Vármegye	2010	2013	2016	2020	2010–2020 közötti átlagos változás
Budapest	1 157	1 841	1 157	2 157	+0,36
Pest	24 886	23 041	17 312	16 081	-0,13
Fejér	12 329	10 909	9 671	8 473	-0,12
Komárom-Esztergom	5 815	5 322	4 918	4 207	-0,10
Veszprém	10 818	8 792	7 873	8 290	-0,08
Győr-Moson-Sopron	10 785	9 394	8 667	8 076	-0,09
Vas	9 730	7 653	7 243	6 559	-0,12
Zala	13 329	10 693	9 699	8 793	-0,13
Baranya	12 802	10 020	10 479	8 935	-0,11
Somogy	16 585	13 594	12 732	10 567	-0,14
Tolna	13 303	11 503	11 056	8 772	-0,13
Borsod-Abaúj-Zemplén	23 830	19 122	17 648	14 241	-0,16

Heves	11 744	9 251	9 512	7 761	-0,12
Nógrád	5 054	4 350	4 409	4 194	-0,06
Hajdú-Bihar	31 003	27 076	26 055	21 349	-0,11
Jász-Nagykun-Szolnok	17 932	14 045	13 724	11 435	-0,14
Szabolcs-Szatmár-Bereg	40 077	34 373	28 988	30 163	-0,09
Bács-Kiskun	37 780	32 854	31 488	27 947	-0,09
Békés	27 843	23 210	22 477	16 636	-0,15
Csongrád-Csanád	23 880	19 973	18 851	16 366	-0,12
Összesen	350 682	297 017	273 959	241 002	-0,12
Átlag	17 534	14 851	13 698	12 050	-0,09
Szórás	10 692	9 250	8 350	7 518	0,11

Forrás: Agrárcenzus (2010, 2013, 2016, 2020) vonatkozó adatsorai.

A gazdaságok különböző formában működhetnek: magánszemély vagy jogi személy által vezetve. A mezőgazdasági működő vállalkozások a teljes gazdaságszám közel tizedét jelentik. A mezőgazdasági vállalkozások aránya a teljes működő vállalkozók között 3–4% között ingadozott az elmúlt közel húsz évben. A vármegyei értékek tekintetében kiugróan magas Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye aránya, főként 2014-től kezdődően. A többi vármegye aránya – Budapest és Pest vármegye kivételével – 3–6% között mozog. 2022-re a mezőgazdasági vállalkozások aránya 2,94%-ra csökkent, míg a vállalkozások száma 29.627 db-ra. Dél-Dunántúl három NUTS3 egysége közül Baranya vármegyében a legalacsonyabb a mezőgazdasági vállalkozások aránya, átlagosan fele a Somogy vármegyeinek, míg abszolút értékekben nem mutatkozik jelentős különbség a megyék között.

A gazdaságok számának csökkenésével az egy kézben koncentrálódó földterületek nagysága minden művelési ágban növekedett. A szántóterületek egy gazdaságban használt nagysága 2010-ben 18 hektár, míg 2020-ban megközelítette a 26 hektárt, hasonló aránynövekedést mutat a mezőgazdasági termőterület és a használt termőterület növekedése is.

A mezőgazdasági termelők sűrűsége is értékes adalék az országos egyenetlenségek vizsgálatakor. A mezőgazdasági sűrűség a következők szerint meghatározható: sűrűség = mezőgazdasági vállalkozások száma / megművelt terület nagysága. Ezáltal a megyék méretbeli különbségei kiszűrésre kerülnek, pontosabb képet adva arról, hogy hány vállalkozás között oszlik meg az adott megyében a mezőgazdasági tevékenység. Ez amiatt fontos, mert például Bács-Kiskun vármegye területe a legnagyobb és egyben mezőgazdasági szempontból is fontos terület, így összeségében érthető, hogy ott a vállalkozások száma is magasabb. Míg Somogy vármegye területe kisebb, így a vállalkozások száma ott érthető módon alacsonyabb. Így az egyszerű vállalkozások száma érték torzító lehet. A vállalkozások sűrűsége Békés vármegyében a legmagasabb 2020-ra vonatkozóan: 0,25, Bács-Kiskun vármegyében: 0,18. A harmadik helyen Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye áll 0,11-es értékkel. A dél-dunántúli régió vármegyéi erőteljes szóródást mutatnak: a vármegyék sorrendjében ötödik Somogy (0,08), nyolcadik Baranya (0,06) holtversenyben Pest és Győr-Moson-Sopron vármegyével, Tolna a 17. a sorban (0,02).

5. Összegzés

A vidék sokrétű adottságainak kihasználása nemcsak a mezőgazdaságból élők, és nem is csak a vidéken élők, hanem az egész társadalom érdeke. Az agrárgazdaságok – a kislétszámúak is – kiemelt szerepet játszanak a vidékfejlesztésben, a vidéki munkaerő megtartásában. A vidéki élet előnyeként kell megjeleníteni a mezőgazdasági tevékenységet, a növénytermesztést és az állattartást azonos súllyal (a hagyományos vidéki élet hozzátartozó egységei a háztáji és a nagyobb állatok, a munkagépek és a falusi emberek). Az évek során egyre inkább felértékelődnek a saját termelésű és feldolgozású termékek (az ételallergiák, egészséges élet velejárójaként, illetve a falusi ökoszisztéma fenntarthatóvá tétele miatt), ezen gazdaságok környezetre gyakorolt hatását valamilyen mértékben számszerűsíteni és értékelni kellene. Ezáltal talán újra vonzó alternatívát tudna nyújtani a vidék a fiatalabb generációnak, nemcsak lakóhely, hanem munkalehetőség, önálló vállalkozás indítása által is. A családi gazdaságok helyben működnek (a lakóhelytől max. 20 km-es távolságban találhatóak a telepek, legelőterületek), a helyi közösséget segítik, a települési bioszférát gazdagítják. A helyi termelők általában helyben szerzik be a szemes és szálas takarmányt (amelyet saját maguk nem tudnak előállítani), így a szállítási és logisztikai költségek is alacsonyabbak. Ez csökkenti a káros anyagok kibocsátását és hozzájárul a környezetszennyezés csökkentéséhez. Emellett a helyi gazdaságok elősegítik a fenntartható fejlődést többek között önfenntartó közösségek kialakulásával. Ezen gazdaságok gyakran hagyományos technikákat (alternáló kaszálás, szakaszos legeltetés, cserjés és fás területek megőrzése) és mesterségeket (ismerik, mely növényeket érdemes telepíteni a karámok köré, amelyek távol tartják a legyeket, kártevőket, amelyek jótékony hatással vannak a kérődzők emésztésére stb.) is ápolnak, amelyek hozzájárulnak a kulturális örökség megőrzéséhez és az identitás erősítéséhez.

Mindent egybevetve a kisgazdaságok haszna az alábbiakban foglalható össze: biodiverzitás, tolerancia más állat- és növényfajok iránt adekvát élettér biztosításával, a fiatalabb generáció számára döntési alternatíva bemutatása, csökkentik a gazdasági függőséget. Sarkalatos pont tehát támogatni és elősegíteni ezeknek a gazdasági szereplőknek a fejlődését, hogy hozzájáruljanak a természetvédelmi-környezetstabilitási funkciókhoz és az egészséges életmód terjesztéséhez közvetlen környezetükben, és a jó példát átadva vármegyei vagy országos szinten is. A helyi gazdaságfejlesztésnek méltányossági, hatékonysági és ökológiai dimenziói vannak. Ha valamelyik dimenzió tartósan és súlyosan sérül, az egész rendszer működése, a fejlesztési folyamat egésze kerül veszélybe. Helye kell, hogy legyen a komplex helyi fejlesztési stratégiákban a versenyképes nagyüzemnek is, de ha a biodiverzitást, az ökológiai egyensúlyt fenn akarjuk tartani, és a gazdasági hatékonyság mellett a méltányossági szempontokra is figyelemmel akarunk lenni, akkor komplex helyi gazdaságfejlesztésben kell gondolkodni, amiben térségi szemlélet érvényesül. Ebben pedig a kisebb, családi gazdaságoknak is helye van, mint bemutattuk, nemcsak ökológiai megfontolások, de társadalmi szempontok miatt is. A kicsi szép, mondja E. Schumacher. A nagy meg hatékony, kontráznak a közgazdászok. Ha csak

a hatékony nagyban gondolkodunk, annak hosszabb távon súlyos következményei lehetnek. Mintha már látszanának is ezek.

A kutatás további lépéseiben a szerzők vizsgálni kívánják az állattartó gazdaságok okozta ökológiai és tájszerkezeti változásokat, mindazon alkalmazkodási stratégiákat, amelyeket egyéni gondolkodás vagy éppen az új gazdálkodási módszerek (precíziós és ökogazdálkodás, mesterséges intelligencia által támogatott módszerek) megjelenése hívott életre. A Közös Agrárpolitika átalakuló támogatási rendszere és az agrárpiaci környezet változása is mind-mind új vizsgálati alapot jelent a további évekre vonatkozóan.

Irodalomjegyzék

- Alpár, Gy. (1995). Környezetet fenntartó okszerű gazdálkodás – legeltetési állattartással. In: Kovács T. (szerk.) *III. Falukonferencia – A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 272–276.
- Ángyán, J. (1995). A fenntartható fejlődés és a környezetbarát rendszerváltás a mezőgazdaságban. In: Kovács Teréz (szerk.) *III. Falukonferencia – A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 197–205.
- Ángyán, J. (2010). Agrártáj- és környezetgazdálkodás. In: Szalkay, Cs. & Penksza, K. (szerk.) *Természetvédelmi, környezetvédelmi és tájökölógiai terepi gyakorlatok*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, pp. 14–17.
- Barton, J. & Pretty, J. (2010). What is the best dose of nature and green exercise for improving mental health? A multi-study analysis. *Environmental Science & Technology*, 44 (10): 3947–3955. DOI: 10.1021/es903183r
- Biró, Sz. (2010). *A hazai birtokpolitika a közvetlen támogatási rendszer keretei között*. Budapest: Agrárkutató Intézet. <https://core.ac.uk/download/pdf/147417085.pdf>
- Biró, Sz., Dorgai, L., Dömsödi, J., Fenyő, Gy., Hamza, E., Hőna, E., Kovács, H., Kovács, M., Márkus, B., Miskó, K., Osskó, A., Riegler, P., Romány, P., Szabó, Gy., Székely, E., Szűcs, I., Tóth, E., Varga, P. & Vincze, L. (2004). *A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása*. Agrárgazdasági Tanulmányok 6. Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet.
- Buday-Sántha, A. (2006). *Környezetgazdálkodás*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Buday-Sántha, A. (2011). *Agrárpolitika - vidékpolitika*. Budapest: Studia Regionum Saldo.
- Ferencz, Á. (2015). A kisgazdaságok jövedelemtermelő képességének lehetőségei. *Economica*, 8 (4/2): 124–128. DOI: 10.47282/ECONOMICA/2015/8/4/2/4596
- Finta, I. & Horeczki, R. (2023). Vidékfejlesztési programok jellegzetességei a periférikus térségekben. *Tér és Társadalom*, 37 (3): 53–76. DOI: 10.17649/TET.37.3.3504
- Gascoigne, W. R. & Polsky, C. (2019). The influence of green space and biodiversity on human health and wellbeing. *Ecological Economics*, 159: 105–113.
- Gazdag, L. (2009). *Magyarország útvesztése – a rendszerváltás közgazdaságtana*. Budapest: Mundus.
- Gonda, T., Angler, K. & Csóka, L. (2021). A helyi termékek turizmusban betöltött szerepe. *Marketing és Menedzsment*, 55 (4): 39–49. DOI: 10.15170/MM.2021.55.04.04

- Gonda, T., Raffay, Z. & Spiegler, P. (2016): Az ökoturizmus fejlesztési lehetőségei és irányai a Dél-Dunántúli Ökoturisztikai Klaszter eredményei tükrében. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 1 (1): 59–66.
<https://journals.lib.pte.hu/index.php/tvt/article/view/4283/3984/>
- Hamza, E. (2022). A generációváltás akadályai és ösztönzői a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 66 (1): 3–27. DOI: 10.53079/GAZDALKODAS.66.1.t.pp_3-27
- Hamza, E. & Tóth, E. (2006). Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Agrárgazdasági Tanulmányok 2. Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet. http://repo.aki.gov.hu/2915/1/at_2006_02.pdf/
- Horeczki B. (2024). A vegyes profilú kisgazdaságok szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben. Szakdolgozat. Baja: Eötvös József Főiskola.
- Horeczki, R. & Póla, P. (2022). „A helyes természeti erőforrásgazdálkodás lehetőségei - Gazdasági fejlődés és környezeti haszon” panelbeszélgetés konzekvenciái. In: Horeczki, R. & Szabó, T. (szerk.) *A vidéki Magyarország a pandémia korában: IX. Falukonferencia*. Pécs: KRTK Regionális Kutatások Intézete, pp. 177–180.
- Horváth, E. (1986). *A környezet állapota és védelme*. Budapest: KSH.
- Kovács, I. (2018). Földhasználat és földtulajdon-szerkezet. In: Kolosi, T. & Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: Társadalmi Kutatási Intézet Zrt; TÁRKI, pp. 248–263. DOI: 10.61501/TRIP.2018.14
- Kovács, D. & Horeczki, R. (2023). Új jelenségek a baranyai gasztronómiában, születőben a Mecsek-Völgyesség-Hegyhát gasztrotársaság? *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 8 (3): pp. 54–69. DOI: 10.15170/TVT.2023.08.03.04
- Kovács, G. & Udovecz, G. (2003). A mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezősége az Európai Unióban és Magyarországon. *Gazdálkodás*, 47 (3): 1–16.
<https://ageconsearch.umn.edu/record/225661?v=pdf/>
- Kovács, T. (1998). Mi tekinthető vidékinek? *Gazdálkodás*, 42 (5): 39–48.
- Lennert, J., Koós, B., Bálint, Cs., Hamza, E., Király, G., Kovács, K., Rácz, K. & Váradi, M. M. (2024). A klímasérülékenység tényezői és különbségei a hazai kertészeti és szőlészeti ágazatban. *Tér és Társadalom*, 38 (4): 9–32. DOI: 10.17649/TET.38.4.3595
- Makkai, G. (2008). *Vidékfejlesztés*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
- Mezei C. (2006). A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása. *Tér és Társadalom*, 20 (4): 85–96. DOI: 10.17649/TET.20.4.1079
- Nezdei, Cs. (2016). A helyi termelői piacok háttere a 2014-2020 közötti terület- és vidékfejlesztésben, különös tekintettel a Balaton térségére. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 1 (1): 46–58.
<https://journals.lib.pte.hu/index.php/tvt/article/view/4286/>
- NVK (2011). *Nemzeti Vidékfejlesztési Konceptió 2020 II. Agrár-, élelmiszer-, környezet- és vidékstratégiai alapvetések*. Budapest: Vidékfejlesztési Minisztérium.
https://www.obtt.hu/sites/default/files/uploads/nvs_koncepcioi_alapvetesek_vitaanyag_20110408.pdf/

- Olajos, I. (2019). A fiatal gazda tematikus alprogram, mint a támogatási rendszer kiemelt eszköze. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, 37 (2): 395–415.
https://www.matarka.hu/koz/ISSN_0866-6032/tomus_37_no_2_2019/ISSN_0866-6032_tomus_37_no_2_2019_395-415.pdf/
- Póla, P. (2019). *Helyi erőforrásokra alapozó vidékfejlesztés Magyarországon*. Kézirat.
- Póla, P. (2016). Helyi piacok és a vidéki turizmus fejlesztése. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 1 (1): 4–18. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/tvt/article/view/4287/>
- Sarudi, Cs. (2003). *Térség- és vidékfejlesztés – a magyar térgazdaság és az Európai Unió*. Kaposvár: Agroinform Kiadó.
- Spiegler, P., Nagy, D. & Egyed, I. (2023). Opportunities for the touristic utilization of heritage values in Baranya county along the croation-hungarian border. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 8 (3): 99–117. DOI: 10.15170/TVT.2023.08.03.07
- Szabó, F. (2005). *Húsmarhatenyésztés*. Budapest: Mezőgazda Lap- És Könyvkiadó Kft.
- Szabó, G. & Zimmermann, Z. (2016). Balaton-felvidék (Badacsonytördemic, Balatoncsicsó) szarvasmarha-legelőinek természetvédelmi és a fajok relatív ökológiai szerinti értékelése. *Gyepgazdálkodási Közlemények*, 14 (1): 43–48.
DOI: 10.55725/gygk/2016/14/1/9690
- Tagai, G. & Lennert, J. (2023). A magyarországi demográfiai válság nyomában – a népességfogyás aktuális kérdései szélesebb kitekintésben. In: Koós, B. (szerk.) *Területi folyamatok Magyarországon 2021-2023*. Budapest: HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, pp. 12–40.
- Zsibók, Zs. & Egyed, I. (2024). Az alapozó gazdaság, mint kitörési pont a periférián: helyzetkép Baranya vármegye turisztikai ágazatáról. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 9 (3): 28–49. DOI: 10.15170/TVT.2024.09.03.02

Online források

- 2000/60 EK Irányelv (2000). *Az Európai Parlament és a Tanács 2000/60/EK irányelve (2000. október 23.) a vízpolitika terén a közösségi fellépés kereteinek meghatározásáról*.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A32000L0060/> Letöltve: 2024. 06. 30.
- 92/43 EKG Irányelv (1992). *A Tanács 92/43/EKG Irányelve (1992. május 21.) a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről*.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:01992L0043-20070101&from=BG/> Letöltve: 2024. 06. 30.
- CXXIII. tv. (2020). 2020. évi CXXIII. törvény a családi gazdaságokról.
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000123.tv/> Letöltve: 2024. 10. 07.

- Agrárcenzus (2010, 2013, 2016, 2020). Agrárcenzusok. Központi Statisztikai Hivatal.
https://www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xtabla/amo_2010/
https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_gszo_2013/
https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_2016/
https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_2020/ Letöltve: 2024. 08. 08.
- Agrárminisztérium (2021). Magyarország KAP stratégiai terve, 2023-2027.
<https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-kap-strategiai-terve-2023-2027/>
Letöltve: 2024. 05. 08.
- EB (2017). Az Európai Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az élelmiszer-ágazat és a mezőgazdaság jövője.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A52017DC0713/> Letöltve: 2024. 05. 11.
- EBCC. European Bird Census Council. <https://www.ebcc.info/> Letöltve: 2024. 03. 10.
- EEA (2020). European Environment Agency. Biodiverzitás – Ökoszisztémák.
<https://www.eea.europa.eu/hu/themes/biodiversity/intro/> Letöltve: 2023. 03. 03.
- ENSZ=Egyesült Nemzetek Szervezete (2014). Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye. Földszerzés – figyelmeztetés Európának és közelgő veszély a családi gazdaságokra.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52014IE0926>
Letöltve: 2024. 10. 07.
- EU Biodiverzitás Stratégia (2020). Az EU 2030-ig tartó időszakra szóló biodiverzitási stratégiája. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/biodiversity/> Letöltve: 2024. 08. 20.
- KSH (2011). Gazdaságok megoszlása termelési típus szerint. Központi Statisztikai Hivatal.
https://www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xtabla/amo/tablamo10_03.html/
Letöltve: 2024. 05. 01.
- KSH (2020). 19.1.1.40. Értékesített műtrágya mennyisége hatóanyagban. Központi Statisztikai Hivatal https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0041.html/ Letöltve: 2025. 05. 28.
- KSH (2024a). Helyzetkép, 2023 – Mezőgazdaság. Központi Statisztikai Hivatal <https://ksh.hu/s/helyzetkep-2023/#/kiadvany/mezogazdasag/> Letöltve: 2024. 05. 10.
- KSH (2024b). Állatállomány, 2023. december 1. Központi Statisztikai Hivatal <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/allatallomany-2023-december-1/index.html> Letöltve: 2024. 05. 10.
- Magyar Falu Program. <https://magyarfaluprogram.hu/> Letöltve: 2024. 04. 28.
- NAK. Jelentések és jogszabályok. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara.
<https://www.nak.hu/tajekoztatasi-szolgaltatas/jogszabalyok/> Letöltve: 2024. 04. 28.

NFFT (2013). *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács.

<https://eionet.kormany.hu/akadalymentes/download/1/26/71000/NFFT-HUN-web.pdf/>

Letöltve: 2024. 03. 07.

VÁTI (2010): Új Magyarország Vidékfejlesztési Program.

<https://web.archive.org/web/20100806094215/http://www.vati.hu/>

Letöltve: 2024. 05. 07.

Wojciechowski, J. (2024). *Message to EU CAP Network conference ‘EIP-AGRI Operational Groups: Innovation in practice*.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_24_2163/

Letöltve: 2024. 05. 07.

WWF (2024). Idén még korábban jött el a magyarországi túlfogyasztás napja. World Wide Fund for Nature

<https://wwf.hu/iden-meg-korabban-jott-el-a-magyarorszagi-tulfogyasztas-napja/>

Letöltve: 2025. 05. 28.